

Torkos József és az „oroszországi magyarok”

1. 220 éve jelent meg Győrött Torkos József munkája (*Schediasma Geographico-Historicum Hungaros intra et inprimis extra Hungariam degentes repraesentans*),¹ melyben megpróbál számot adni a világ különféle tájain élő magyarság körülményeiről, történetéről. E műről ZSIRAI MIKLÓS két ízben is megemlékezik, s szerény helyét a finnugor nyelvtudomány történetében így summázza: „A teljesség kedvéért itt említhetjük meg Torkos József győri, majd soproni evang. lelkészt, akinek történelmi tanulmányai külföldön is ismeretesek voltak, s pl. a felsőlausitzi és a berlini tudós társaság is tagságával tisztelte meg. Ő voltaképpen STRAHLENBERG ismerete vagy legalábbis említése nélkül foglalkozott vogul-magyar szóhasználatával. A Győri Kalendárium (*Calendarium Jaurinense Titulare et Politicum*) 1747. évi folyamában közölt egy összefoglaló tájékoztatást a világon szétszórtnan élő magyarokról. Ezek közé sorolja az Ugroja vagy Voguliczia tartomány m a g y a r-jait is. A vogulokat is magyaroknak számítja, sőt azt tartja, hogy a vogul az ősi, a nyers alapnyelv, az „anya”, míg ahhoz viszonyítva a Duna-Tisza vidékére költözött magyarok a továbbfejlődött „leány-nyelv”-et beszélik. 9 vogul-magyar nyelvazonosságot számnevek (1–10) és kezdetleges tárgyak (*szem, kéz, szív, ló, vaj*) nevének egyeztetésével bizonyítja – önállósága ellenére elismerésre méltó ügyességgel.” (Finnugor rokonságunk, 488; A modern nyelvtudomány magyar úttörői, 15).

A latin nyelven írt, fejezetekre és paragrafusokra tagolt számbavétel 55. cikkelyében ZSIRAI egyik állításának cáfolataként ez áll: „Itt [a Jeges-tengertől délre eső területen] van a legáthatóbb hideg, azért a földje puszta és terméketlen, termése semmi, szürke, nem ritkán fehér medvék lakják, amint ezt olvassuk a nagyon is gondos STRAHLENBERG-nél”. Ismeri és említi is tehát a hírneves svéd kapitányt TORKOS, csak nem a szóhasználatot tartalmazó 79. pontban, hanem a fenti, földrajzi-természeti körülményeket taglaló bekezdésben utal rá. A rokonszenvesen szerény, kinyilatkoztatásokat kerülő, a korabeli térképek pontatlanságaival, útleírások impresszionizmusával számoló „Földrajz-történeti vázlat” tartalmaz még a csekély nyelvhasználati anyagon túl is érdekes adatokat. Értékelésénél természetesen szempont, hogy ami ma naivitás, nyilvánvaló tévedés, elírás, az a XVIII. század közepén érvényes, tudományos igényű, hiteles fejtegetésnek, elfogadott véleménynek, idézendő adatsornak számított. A szerző az ókortól koráig ismeri és citálja a számottevő történeti, földrajzi, nyelvészeti munkákat, azonban rendkívül nagy körültekintést és óvatosságot igényel az általa említett geográfiai nevek és népelnevezések azonosítása. A finnugor nyelvhasználat történetéből ismert személyek közül a következőkre hivatkozik: AENEAS SYLVIUS, MIECHOVI MÁTYÁS, HERBERSTEIN ZSIGMOND, TRÖSTLER JÁNOS, STRAHLENBERG. A mű tulajdonképpen kivonatnak tekinthető mindazon munkák összességéből, amelyek TORKOS koráig valami módon utalást tartalmaznak a „magyarokra”. Ezeknek adatait csoportosítja, szembeesíti, egyezteteti a szerző, összefoglalásához egy igen érdekes magánlevelet is csatolva.

¹ A latin nyelvű mű illetékes részleteit a továbbiakban Oswald Ferenc fordításában idézzük.

2. A) A svéd uralom alatt élő észtek és finnek magyar voltát elutasítja, ugyanakkor földrajzilag, történetileg helytállóan nyilatkozik róluk: „Vannak, akik azt vélik, hogy ők a magyar nyelvet felfedezték Livóniában vagy minden bizonnyal Finnországban... Amaz – Livóniát gondolom – kelet felé Oroszországgal és Jugoriával határos, annak északi partját a Finn-öböl nyaldossa, nyugat felé a Balti tenger rigai öble határolja, míg dél felé Kurlandra és Litvánia tekint és manapság, ezen századnak 21-ik évétől számítva az oroszoknak van alávetve. Finnországot észak felől svéd Lapponia határolja, kelet felől ugyanaz az Oroszország és Carlia zárja be, a déli oldal felől a Finn-öböl és Ingria határolják, nyugat felől pedig a Bothniai öböl övezi. Eleddig a legnagyobb részében a svédek uralma alatt állt.” (67. pont) Az Oroszország területén élő többi finnugor népet jugor, ugor, jugur csoportokba osztva tárgyalja, s csak a földrajzi utalások segítségével deríthetők fel s azonosíthatók a nevek mögött rejlő közösségek.

B) A Jeges-tenger, a Pecsora és Permia által határolt területen él a „juhri, jugri, juhari vagy jugori” néveken nevezett nép (55. pont), „a magyarok ősanja” (58. pont). „A juhrok ugyanazon nyelvűek és teljesen ugyanazon beszédűek, mint a magyarok.” (61. pont) „Ezeket a magyarokat ... Nagy Oroszország uralkodóinak aggódó gondoskodása a keleti keresztény egyház kebelébe vitte, amint ezt az újabb feljegyzések igazolják, részint pedig, az ottani eretnokségek és a szamojédek bálványimádásának voltak eddig áldozatai... Tisztelik a napot, a holdat és a csillagokat, az erdők vadjait és mindent, ami szembe kerül velük.” (63. pont) „Az azonban bizonyos, hogy amint a szamojédeknek, ezeknek is hibásan tulajdonítják az emberevés szokását.” (64. pont) „E vidékeken, ... sem nem szántanak, sem nem vetnek, nem ismerik sem a kenyeret, sem a pénzt. Az erdők állataival táplálkoznak, amelyek bőségben vannak náluk, és csak vizet isznak. Erdők sűrűjében laknak vesszőkből font kunyhókban. És mivel azokat a területeket erdők borították, ezek az embereket erdeiekké és vadakká tették... Gyapjából font ruhájuk nincsen, állatok bőrével fedik be magukat. Durván és vastagon varrják össze a különböző bőroket, legyen az farkasbőr, szarvasbőr, medvebőr, cobolyprém vagy más, amint a véletlen eléjük hozza.” (65. pont)

A „Jugoria vagy Juhoria” nevű terület hozzávetőlegesen a mai komik lakta földdel azonosítható.

C) „Wogulitzia vagy Ugroja ... azokon a hegyeken túl fekszik, amelyeket a régiiek Hyperborea-i, Ryphae-i és gyakran Sashegyeknek is hívtak, az 58–64-i szélességi és a 73–78. hosszúsági fokok között és nem is egészen szűk határok között terül el. Közte és Juhoria között, amelyről az előző fejezetben szóltunk 30, sőt több német mérföld a távolság. Ezt észak felől az Obdora nevű vidék, kelet felé pedig Condora vagy az Ostiaco-i tatárok országa határolja, kiterjeszkedve egészen a Conda folyóig. Déli határát a tulajdonképpeni Sibiria alkotja, amerre pedig nyugat felé néz, a már említett Riphae-i hegyek szabnak neki határt, vagy amint ma mondják, a Poyas hegy hágói. – Ez a vidék határos a tulajdonképpeni Sibiriaival, majdnem ugyanazon természeti adományokkal felruházva, amelyekkel amaz. Azért itt a földművelés és az állattenyésztés nem éppen eredmény nélküli és a fákon is terem itt-ott gyümölcs; a szibériai állatprémek a fejedelemlékek az alattvalók részéről fizetendő adóként szerepelnek, az ásványok sem hiányoznak belőle teljesen. A joghatóságot illetőleg ez is, mint az egész Szibéria, teljesen orosz jellegű, melyhez éppúgy, mint amahhoz, az egykori fortélyos kincstári tisztviselő útján jutott.” (74. pont) „E vidéknek a lakóit, akik a Poyas hegy lejtőit lakják elég hosszsan, amint azok dél felé nyúlnak, majdnem ugyanazon a jogon, ha ugyan nem nagyobb joggal, mint amilyen a

juharokat vagy jogurokat az előbbi fejezetben magyaroknak mondtuk, magyar népnek nevezzük, részben azért, mivel e nevet velünk együtt nem kisebb mértékben kapja mint Juhoria népe, részben pedig azért, mert a mi nyelvünkhöz legközelebb álló szavakkal él, különösen azokkal, amelyeket a szükségesség és a naponkinti előfordulás miatt a dolgokat emésztő idő a legritkábban változtat meg, és majdnem teljesen úgy hangzanak, mint nálunk.” (76. pont). „HASIUS MÁTYÁS, a földrajztudománynak új és mindenben gondos reformátora” szerint a wogulitzina-i népet jelöli meg az „Ugoritica vagy Ugrojítica, gyakran az Ungritica, ami az ázsiai népeknél ünnepélyesen Ungristica-nak is hangzik. A tanult férfiúnak erre vonatkozó szavai így hangzanak: „Permiának másik, még pedig keletibb része egészen a Conda folyóig terjedőleg az, amelyet Ugoriának vagy Ugroianak mondanak, ahonnan lakóinak a neve Ungritsch.” (77. pont) „Joggal azt véljük, hogy bármelyik nyelvben azok a szavak maradnak meg a legállhatatosabban és változnak meg a legritkábban, amelyeket állandóan használnak, és amelyeket akármilyen egyszerű élet mellett sem nélkülözhetnek az emberek. Ebbe a csoportba sorolják azokat a szavakat, amelyek számokat fejeznek ki, amelyek állandó használatban vannak, és amellyel jelölik a közösséghez szükséges egyéb dolgokat. A többi dolgokat az adott körülményekhez képest könnyen szokták más és más szóval megnevezni.” (78. pont) Ezután következnek a ZSIRAI által is említett szóhasonlítások (79. pont). Forrásáról így ír: „Vettük ezt a kimutatást az új regensburgi kiadványból, amely a művelődésre vonatkozó dolgokat tárgyalja, 1740-ben kelt, a XXII. kötet 137–139. lapjain található, amelyben a szerző a tatár nyelv 12 tájsházására hozza fel a példákat, amelyek között a vogul és a hozzá legközelebb álló permiai nyelv is szerepel kb. olyan formában, amint itt találod, egybevetve nem ugyan magyar, hanem német szavakkal.” (80. pont) A mutatóványul felsorolt szavak azt eredményezik – írja TORKOS –, „hogyan oly bizonyosság érzés támad bennem, miszerint az ázsiai Magyarország nyelve az európai Magyarországtól csak a nevet illetőleg különbözik”, s következik az anya–leány párhuzam (81. pont). „Hogy pedig az egyes szavakban az európai magyarok különböznek az ázsiai magyaroktól, ami eléggé kiviláglik az idézett kimutatásokból és az általunk imént bemutatott táblázatból, azt minden bizonnyal az idő, továbbá a nyelvünkhöz oly hosszú századokon át tapadó művelődés és az is okozza, hogy az ugrok és azoknak a leszármazottai érintkezve a különböző nyelvű népekkel, az ő hazai nyelvükbe beengedtek az ő művelődésüktől elütő bizonyos idegen elemeket.” (82. pont) „Íme ismét előttünk vannak a Magyarországon kívül Ázsiának Európa felé néző határain élő magyarok, akiknek telepeit és lakóhelyeit az oly tanult AENEAS SYLVIUS... második Magyarországnak nevezte és a mi országunk anyjának, mely nyelvre és erkölcsre nézve hasonlít hozzánk, ... és abban vogulok ... laknak ... Ezek a juhorokkal ugyanazt az életmódot folytatják, és ugyanazt a vallást, mondhatnám inkább, ugyanazt a pogány babonát követik ..., mindkettőt ugyanaz az Észak tartja féken, azért csak kissé különbözik e vidéknek terméketlensége attól a vidéktől, melyen a juhorok laknak...” (85. pont)

A Wogulitzia és az Ugoria elnevezés minden bizonnyal a manysik és chantik mai lakóterületét illeti.

D) „Inkább teszek néhány szóval említést a Wolga mellékének a vidékéről, melyről a levél írója értekezésünknek a végén betű szerint a következőket adja emlékeztetőül: Én érdeklődtem azon a vidéken, hogy hol éltek hát egykor a magyarok. Így két eredeti telepüket találtam meg. Ezek ... a Wolga folyó mentén voltak, homokos talajon, amelyen erdő vagy berek egyáltalában nem volt.” (94. pont) „Voltak tehát egykor magyarok, akik a Wolga folyó partjait lakták.” (95. pont) „...voltak egykor a baskírok és a juguriták

székhelyein, továbbá azokon a vidékeken, amelyeket a Wolga folyam mos, magyar nyelvet beszélő népek és akik a velünk közös családból származtak...” (104. pont). Fejtegetéseiben egyik fő forrásként egy TURKOLY SÁMUEL nevű kalandos életű, orosz tisztté lett magyar Asztrahányban valamikor 1710 után kelt levelét idézi. Az érdekes levél ide vonatkozó sorai szerint TURKOLYt Pétervárról Asztrahányba „kommandérozták”, hajókon megjárja a Volgát is. „Én ezen Országban tudakoztam, hol laktak a Magyarok, lakó helyekre reá akadtam. Lakások volt a Volga vize mellett, fővényes és erdőtlen helyen, mindazonáltal szép házakban laktanak, mivel ma is a földben kályha darabok olyak találtnak, akiből nálunk új keresztény korsót tsinálnak. Tégláik pedig igen szélessek, szépek, mellyből megismerhetni, hogy derék házakban laktanak. A Magyarok Királyja pedig lakott Kuma nevű folyóvíz mellett, melynek palotái, jöllehet rongyosok, de még ma is fenn állanak, és azon falu helyét itt való Pogány nyelven hívják Magyarnak; Magyar nyelven pedig sehol nem beszélnek, sem Magyar faluk nintsenek... Ezen az Országban sok bálványimádó Nemzetek vagynak, Tiuvas és Mordva nevű nemzetek, kik Imádság helyében Kantza Lovakat és Juhokat ölnék az Istennek, az husát magok megeszik, a bőrét az Istennek adják és a fűsfára felterítik. Némellyek pedig a nyúl bőrt meg-töltik szénával és attól, mint Istentől szép időt kérnek, hogyha pedig eső talál lenni, erősen megkorbácsolják és a tűzre teszik ... A Scythiai birodalomban sokféle Tatárok vagynak, akik másféle Nemzetiségeknek igen nagy ellenségi, ugymint: Tsermiszt-ek, ... Morduanok, ... Kumi-k...”

Ez tehát nyilvánvalóan a mai marik, mordvinok lakta terület.

3. TORKOS műve, amint a bemutatott anyag is illusztrálja, nem nyelvészeti jellegű, e tekintetben a rendelkezésére álló szerény forráslehetőségeket (pl. STRAHLENBERGet) sem aknázza ki kellőképpen. A „történeti-földrajzi” célkitűzésnek megfelelően elsősorban a finnugorság térbeli elhelyezkedéséről, lényegesen rövidebben történetéről s helyenként néhány szóval szokásaikról nyilatkozik, s ilyképp Magyarországon elsőként szól – ha szükséztől is – a rokonnépek sorsáról. Valószínűleg a behatóbb nyelvészeti érdeklődés hiánya miatt nem azonosította a bemutatott népeket az akkor már ismert, pontos és helyes elnevezésekkel, s csak a földrajzi és történeti adatok alapján deríthető ki, kik is rejtőznek a juhori, ugor, jugari nevek mögött. Ha azonban mellőzzük ezeket az összefoglaló népeket s földrajzi megjelöléseiket kibontjuk, elírásait helyesbítjük, az uráli nyelvcsalád legtöbb tagja pontos nevén jelentkezik, így: szamojéd, liv, finn, lapp, karjalai, vogul, osztják, cseremiszi, mordvin, komi.

TORKOS könyve végső soron – naivitásaival, kort jellemző mentalitásával együtt is – egy XVIII. századbeli „Finnugor rokonságunk”-nak tekinthető.

Az itt idézett munkára is Édesapám talált rá. A nem is kis terjedelmű latin nyelvű közleményt (amely nem csupán finnugor szempontból érdekes) lefordította magyarra. Mindenképp érdemes volna az egész írást publikálni. Értékét nagyban emeli a Turkolly Sámuel-től való nevezetes levél a Torkos-mű függelékében. A finnugor tudománytörténetbe beszámítható magyar teljesítményt (s nem csupán nyelvészeti szempontból) így közel fél évszázaddal lehetne korábbra datálni (Sajnovics-hoz viszonyítva).